

RECENZIE

Claudio Rendina, *I papi, storia e segreti, Dalle biografie dei 265 romani pontefici rivivono retroscena e misteri della cattedra di Pietro tra antipapi, giubilei, conclavi e concili ecumenici*, vol. I-II, Roma, Editura Newton&Compton editori, 2005 (vol. I 460 p. vol II. 405 p.)

Questo libro non ha avuto un „principio” e una sua „storica” impostazione, anche se ora evidentemente l’uoi 265 romani pontefici cronologicamente presentati da S. Pietro a Giovanni Paolo II “felicemente regnante”.

E nato a frammenti come credo poi nascano tutti I libri di questo mondo, in un a suivre che sembrava non dovesse trovare mai una “fine”. Si e venuto sviluppando cosi il lungo racconto a puntate di un potere emblematico, nel cui doppio volto si perdono e si distinguono allo stesso tempo I singoli personaggi, manipolatori e strumenti dello sviluppo del papato come istituzione; in questo senso il libro ha finito per avere un suo corpus.

Appunti – spunti da – per piu dettagliate storie, che mi sono sempre apparse noiose, dopo lunga gestazione hanno trovato posto come tessere di un mosaico, incasellate nello spazio lasciato dalla leggenda, dalla poesia di un Dante o di un Belli, dalla voce di Pasquino, ovvero colorate al limite dalla parte dell’antipapa. Nessun programma dissacrante comunque; piuttosto un guardare al „vicario di Cristo” anche nel suo aspetto umano, accantonando a volte l’insegnamento ex cathedra, e ridimensionare il mito del personaggio, astenendosi da indebite valutazioni teologiche.

In questo modo il libro ha raggiunto un „fine” ovvero una „ fine”, senza dunque aver avuto un „principio” e si e trovato ordinato nel tempo; un susseguirsi di biografie legate tra loro, per come ogni volta sono state diversamente concepite. Il costante riferimento agli avvenimenti storico politici in alcuni casi appare in primo piano, in altri sullo sfondo; a volte la biografia di un papa rivive intrecciata a quella di uno o piu antipapi ovvero di un imperatore fino a divenire una simbiosi; e ancora, un comncilio o un conclave puo estere stato il vero volto di un pontefice. Una varietà di spunti narrativi, insomma, ha minato in continuazione l’unita del libro; ma e stata la sua fortuna. Così credo che abbia „finito” per trovare in ultima analisi un suo „principio”; evidenziare lo sviluppo ad alti e bassi del papato, i suoi momenti di „santità”, e „diavoleria”, le sue fasi discordanti dalle intenzioni di chi lo istituì e che fu appunto il suo divino „principio”.

E evidente che in questa dimensione narrativa non mi sono posto problemi di ordine tecnico, come quelli relativi alla cronotassi papale, sulla quale anche i più esperti in materia esprimono pareri discordi, data la mancanza spesso di fonti storiche precise. Mi sono attenuto all'Anuario pontificio e ho rispettato le date da esso indicate, azzardandomi solo a fissare all'anno 30 la data dell'istituzione del papato sulla base dei più recenti studi sulla vita di Gesù Cristo. Ho anche rispettato la tradizione che considera santi i primi 54 pontifici, nonostante il nuovo Calendario universale della Chiesa ne abbia depennati alcuni, perché il loro culto non aveva alcun fondamento, e a questi si è fatto cenno nelle relative biografie.

Un altro problema era quello del termine „papa”, concepibile solo da un certo periodo della storia, in rapporto al riconoscimento del primato della Chiesa di Roma sulle altre; avrei dovuto usare il termine vescovo di Roma” per poi mutarlo da quando avessi trovati i vari studiosi del problema tutti d'accordo su quale dei vescovi di Roma andava considerato il „primo papa”. Il nome papa deriva dal greco antico *pappas* (padre) e si riferisce alla paternità spirituale dei vescovi. Dapprima usato in Oriente e dalla metà del V secolo anche dall'Occidente, si affermò definitivamente nell'ottavo secolo come titolo riservato al vescovo di Roma, successore dell'Apostolo Pietro, nel governo della Chiesa. Stesso significato ha la parola Pontefice. A fatica ultimata ha preso campo anche l'idea di un'appendice che, oltre a presentare in un razionale quadro sinottico l'elenco cronologico di papi e antipapi, giubileo e concili ecumenici, appagasse il lettore su curiosità relative al mondo del papato.

Per una più esauriente informazione segnaliamo che su 265 papi considerati (263 per l'esattezza poiché ce ne fu uno, Benedetto IX, che nelle tremende lotte dell'alto medioevo tra papi, è stato eletto tre volte), 207 sono italiani, di cui 106 romani. Gli stranieri sono 56 di cui 19 francesi, 14 greci, 8 siriani, 6 tedeschi, 3 africani, 2 spagnoli, un austriaco, un portoghese, un palestinese, un inglese, un olandese, e un polacco. Il numero degli antipapi è stato accertato definitivamente in 37. Con il termine antipapa si designa l'antagonista, eletto irregolarmente, del Papa legittimo.

Nell'aprile 2005, nel segno della continuità, un nuovo Papa straniero, il tedesco cardinale Ratzinger, con il nome Benedetto XVI, sale al soglio pontificio. Per lui rimangono aperte numerose sfide, determinante, ancora una volta, dalla necessità di intervenire nell'organizzazione ecclesiastica, per permetterle di svolgere un efficace ruolo in un mondo i cui fenomeni sono sempre più globalizzati.

Vasile M. Demciuc

Dragoș Șesan, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare în documente, Cu Argumente de Corneliu-Mihail Lungu, București, Arhivele Naționale ale României, 2004, 129 p. + 14 reproduceri alb-negru și color*

În anul 2004, cu prilejul comemorării a 500 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, Arhivele Naționale ale României au publicat două volume: *Ștefan cel Mare – 500. Album de documente și Ctitoriile lui Ștefan cel Mare în documente*. În cele ce urmează, vom prezenta, pe scurt, conținutul celui de-al doilea volum, elaborat de către dr. Dragoș Șesan.

Prefața, intitulată **Argumente** (p. 5-7), constituie pentru Corneliu-Mihail Lungu, Directorul Arhivelor Naționale, un prilej de reflecție asupra evoluției istorice și a situației de astăzi a Moldovei lui Ștefan cel Mare, pe care, la timpul său, a împânzit-o cu numeroase ctitorii religioase și laice, „(...) dovezi incontestabile cu privire la întinderea Moldovei istorice” (p. 7).

În Prefața autorului, **O predoslovie către cetitori** (p. 9-10), ni se creionează conținutul volumului: ctitoriile marelui Ștefan (mănăstiri, biserici, reședințe și cetăți domnești), în ordinea zidirii lor, în lumina documentelor istorice și narative, pornind de la cele mai vechi mențiuni documentare. Este vorba de danii, scutiri de dări, privilegiile vamale, caligrafierea și minierea unor manuscrise, realizarea altor odoare bisericești, se dau pisanii și inscripții, însemnări de pe cărți și manuscrise. Fiecare prezentare de ctitorie este urmată de consemnarea bibliografie folosite. Totodată, întru eterna aducere aminte, este un prilej pentru autor de a reconstitui momentele mai importante din evoluția acestor zidiri, cele mai multe de-a dreptul dramatice, de a remarca anumite particularități arhitectonice, iconografice, inclusiv a celor datorate intervențiilor ulterioare, de a ne oferi date despre prezența unor obiecte valoroase primite și păstrate până astăzi în aceste locașuri, de cele mai multe ori, constituite în colecții reprezentative pentru istoria și arta moldovenească. Ne mai sunt semnalate, din loc în loc, anumite inadvertențe, lipsuri, reieșite din compararea unor izvoare. Ni se atrage atenția că nu s-au epuizat, cum era și firesc, toate izvoarele istorice, în care se face vorbire despre aceste ctitorii. În principal, s-au folosit documente din depozitele Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale, precum și volumele consacrate Moldovei din cunoscutele colecții de documente: Documente privind Istoria României (DIR) și Documenta Romaniae Historica (DRH).

Ctitoriile confirmate de pisanii și alte documente constituie primul segment al cărții (p. 11-71): **Mănăstirea Putna**, prima ctitorie ridicată de Ștefan cel Mare; **Biserica Sfântul Procopie din Bădeuți, județul Suceava** (în volum, probabil,

dintr-o greșeală, apare forma Bădăuți); **Biserica Sfânta Cruce din Pătrăuți; Biserica Sfântul Ilie de lângă Suceava; Biserica Voroneț; Biserica Sfântul Ioan din Vaslui**, ce făcea parte din complexul curților domnești; **Biserica Sfântul Nicolae domnesc din Iași**, azi reconstruită din temelii de Comisiunea Monumentelor Istorice, începând cu anul 1888; **Biserica Sfântul Gheorghe din Hârlău; Biserica Adormirea Maicii Domnului din Borzești**, supusă unor restaurări succesive; **Biserica Sfântul Nicolae – Popăuți din Botoșani; Biserica sfinților apostoli Petru și Pavel din Huși; Biserica Sfântului Nicolae din Dorohoi; Biserica Sfinților Mihail și Gavriil din Războieni; Mănăstirea Tazlău; Biserica Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul din Piatra-Neamț**, ce a suferit mari reparații și adaptări la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul următor; **Mănăstirea Neamț**, a cărei biserică este cea mai mare dintre cele construite de Ștefan cel Mare; **Biserica Sfinților Mihail și Gavriil din Scânteia, județul Vaslui; Biserica Înălțarea Sfintei Cruci de la Volovăț; Biserica Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul din Reuseni, județul Suceava și Biserica Dobrovăț**. Urmează trei locașuri – necropole domnești, (p. 72-83), reparate, refăcute sau înfrumusețate de marele Ștefan: **Biserica Sfântul Nicolae din Rădăuți, Mănăstirea Bistrița și Biserica (fostei mănăstiri) Probota**; reședințele domnești, (p. 83-86), în cea mai mare parte, refăcute, consolidate (**Curtea domnească de la Hârlău, Curtea domnească de la Vaslui**); cetățile domnești, (p. 87-101), (**Cetatea Sucevei, Cetatea Romanului, Cetatea Neamțului, Bârlad, Cetatea Hotinului, Cetatea Chilia, Cetatea Albă, Cetatea Orheiul Vechi, Cetatea Soroca**). La sfârșit (p. 102-106), sunt prezentate bisericile și mănăstirile care, conform tradițiilor populare orale sunt atribuite marelui voievod: **Biserica Cuvioasa Parascheva din Cotnari, Biserica Albă Sfântul Gheorghe din Baia, Mănăstirea Bisericani, județul Neamț, Biserica Sfântul Dimitrie din Suceava**.

Ne îngăduim doar niște simple observații: multe dintre bunurile menționate de autor ca păstrându-se în anumite locașuri, conform bibliografiilor mai vechi, nu se mai află în proprietatea lor, unora, din păcate, pierzându-li-se urma; de asemenea, se păstrează titulatura convențională a locașurilor de cult, care, de multe ori, nu mai este valabilă – bisericile, în cea mai mare parte, în anii din urmă, au redevenit mănăstiri, cum s-a întâmplat, de pildă, la Voroneț, Probota sau Popăuți.

Bibliografia selectivă, Indicii (antroponimic și toponimic), reproducerile alb-negru și color, încheie volumul prezentat, care prin natura conținutului său nu-și va pierde niciodată actualitatea și interesul cititorilor. El poate fi, totodată, și un util instrument de lucru.

Olimpia Mitric

Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, traducere de Claudia Dumitriu, București, Editura Nemira, 1997, 256 p.

Într-un context istoriografic dispus să asimileze metodologia și conceptele microistoriei, o revenire asupra cărții lui Carlo Ginzburg publicate, într-o primă ediție, în 1976, la celebra editură Einaudi din Torino, nu e de prisos. Demersurile istoriografice concentrate pe reconstituirea unor traiecte biografice individuale, privite în întrepătrunderea lor cu macroistoria, nu sunt benefice doar în relevarea multitudinii experiențelor istorice, dar evidențiază, judicios, pregnanța acelei *social history*.

Autorul e cunoscut lectorilor români și printr-o altă carte de excepție, consacrată presiunii și represiunii exercitate de Biserică, în perioada de efervescentă religioasă de la sfârșitul Evului Mediu și a emergenței Reformei și Contrareformei, pentru reinstaurarea controlului asupra ansamblului societății: *Istorie nocturnă. O interpretare a sabbatului*, traducere de Mihai Avădanei, cu o postfață de Valeriu Gherghel, Iași, Editura Polirom, 1996.

Cartea prezentată de noi, aici, își propune, în subtitlu, să reconstituie “universul unui morar din secolul al XVI-lea”. De ce “Brânza și viermii”? Cosmogonia lui Menocchio, personajul acestei captivante cărți, este parte indestructibilă a viziunii sale despre religie, rolul Bisericii și locul său în lume. Ideea generării viului din inanimat, din haos, cum crede el, împărtășită și de cărturarii vremii, îi este servită de experiența cotidiană, care îl ajută, datorită independenței sale de gândire, să-și explice misterul creației și al naturii divine: “Din cea mai perfectă substanță a lumii, îngerii fost-au făcuți de natură, *așa cum dintr-o brânză se fac viermii* [subl. în text – n. D.B.], dar ieșind afară primesc voință, intelect și memorie de la Dumnezeu” (p. 105), divinitatea supremă fiind, la rândul-i, percepută într-o incredibilă cheie materialistă și vag panteistă: “Ce-i asta, ăst Dumnezeu? Altceva decât pământ, apă și aer” (p. 119); “credea că lumea întregă e Dumnezeu” (p. 120).

Prefața (pp. 7-32) prezintă considerațiile metodologice și amendările terminologice ale autorului, printr-o raportare critică la adresa unor contribuții de istoria culturii, precum acelea ale lui Robert Mandrou, Geneviève Bollème sau Michel Foucault, în jurul conceptului de “cultură populară” și a schimburilor cu cultura “înaltă”. Considerat echivoc și implicând o înțelegere denaturată a concepției despre lume a claselor populare, termenul este explicat și se insistă asupra schimburilor în ambele direcții, dinspre gândirea și creația *clasesor subalterne* spre cultura claselor dominante și invers. Este respinsă astfel teza lui

Robert Mandrou (vezi Robert Mandrou, *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles: la Bibliothèque bleue de Troyes*, Paris, Stock, 1964 și Idem, *Cultures ou niveaux culturels dans les sociétés d'Ancien Régime*, în "Revue des études sud-est européennes", 1972, 3, pp. 417-422) despre separația dintre cultura celor dominați și înalta societate, cel puțin pentru perioada avută în discuție. Însuși Georges Duby, care s-a ocupat de răspândirea "modelelor culturale" în societatea feudală, recunoscând existența unei comunicări în dublu sens, opina, totuși, asupra direcției predominante – dinspre mediile aristocratice, princiere și ecleziastice spre baza socială – a elementelor culturii și a circulației ideilor (Georges Duby, *Difuzarea modelelor culturale în societatea feudală*, în Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, Editura Meridiane, 1986, mai ales pp. 224-225). Plecând de la orientări metodologice și terminologie uzitate de sociologia, antropologia și teoria literară de sorginte marxistă și structuralistă (cazurile lui Antonio Gramsci sau Mihail Bahtin, de exemplu, indicate de autorul însuși), autorul depășește aceste abordări, înțelege și avertizează asupra faptului că lumea pierdută, a gândirii țărănești de la sfârșitul secolului al XVI-lea, nu poate fi redată decât "cu un gest arbitrar", căci "[c]ultura aceea a fost distrusă" (p. 22). Care este utilitatea și relevanța acestei abordări? Sunt reprezentative ideile și credințele unui singur individ pentru nivelul său social? Mai întâi, este folositor a "lărgi conceptul istoric de «individ» către nivelul inferior" (p. 16). Apoi, cazul însuși al acestui morar, diferit, totuși, de consătenii săi, un "caz-limită", spune autorul (p. 17), trebuie scrutat, căci e fragmentul subțire, ajuns până la noi, al unei lumi ascunse, pierdute, opace (p. 22).

Conținutul cărții, cuprins în 62 de paragrafe, urmat de un amplu, util, dar mai greu de urmărit aparat critic, întrucât notele nu sunt numerotate, ci indicate prin trimiteri la numărul paginii, este fascinant. Ancheta asupra cazului morarului Domenico Scandella, zis Menocchio, din Friuli, în nord-estul Italiei, judecat de inchișitori în două procese, primul în 1584, iar următorul în 1599-1600, soldat cu condamnarea la moarte a acuzatului, este urmărită atent de Carlo Ginzburg, care construiește, ca într-un roman polițist, un subiect cu o intrigă captivantă. Istoricul are erudiția necesară, dar și talentul scriitoricesc de a oferi o perspectivă caleidoscopică asupra "cazului", dar și a contextului social și cultural din epocă, cu reveniri, lămuriri din aproape în aproape, totul într-un stil savant și rafinat. Într-un anume sens, Menocchio este pretextul autorului de a emite ipoteze, a face raționamente și conexiuni, a sugera legăturile dintre cultura savantă și aceea țărănească din epoca Contrareforme. Autorul pornește de la microistorie, dar se folosește din plin de arsenalul istoriei ideilor, a istoriei culturii, istoriei Bisericii,

într-un amplu registru interdisciplinar. Printr-o atentă reconstituire a biografiei intelectuale a unui individ de stare socială modestă, biografie contextualizată istoric, cultural și social, se reflectează asupra problemei schimburilor, puțin vizibile, datorită opacității izvoarelor și oralității creației claselor, între cultura înaltă și cultura populară. “Cazul” lui Menocchio se inserează pe fundalul represiunii și desființării culturii populare, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atunci când crizele determinate de diferențierile sociale și de instrumentalizarea ideilor religioase ale Reformei au impus claselor dominante exigența de a recupera, inclusiv ideologic, formele de control asupra maselor (pp. 189-190). Aceasta este concluzia istoricului Carlo Ginzburg, care observă, congruent, că, în aceleași luni în care papa Clement al VIII-lea însuși se apleca asupra situației bietului morar din Friuli, cerându-i moartea, se încheia, la Roma, procesul intentat lui Giordano Bruno. “E o coincidență ce poate simboliza dubla bătălie, împotriva culturii înalte și a celei de jos, dusă de ierarhia catolică în acei ani, pentru a impune doctrinele aprobate de Conciliul din Trento” (p. 191).

Nu pot fi ocolite anumite nedumeriri suscitade de carte. În ciuda criticilor autorului, el însuși avansează o serie de ipoteze și considerații, insuficient probate, în legătură cu anumite probleme, cum ar fi cele legate de moștenirile arhaice ale culturii și ale religiei țărănești, de relațiile, mai degrabă presupuse, ale țăranilor din zona venetă cu cercurile luterane și anabaptiste, de impactul culturii scrise asupra celei orale etc. Carlo Ginzburg construiește, pornind de la datele procesului, un eșafodaj complex –, dar fragil, în egală măsură, căci nu are dovezile necesare, ci se bazează pe presupuneri –, pentru datele esențiale ale culturii populare (termen echivoc, la rândul-i) și pentru relațiile cu cultura înaltă a epocii. Accentele ideologice ale unei viziuni marxizante se resimt în relaționarea ideilor și înnoirilor religioase din epocă cu imaginarea unei “lumi noi”, altfel spus în banalizarea planului teologic al Reformei protestante și subevaluarea pietății populare, greșeală asupra căreia au atras atenția, între alții, Lucien Febvre și Jean Delumeau. Nu poate fi ocolită, la sfârșitul cărții, întrebarea pe care autorul și-o pune în prefață, referitoare la reprezentativitatea ideilor și credințelor unui singur individ – și acesta excentric – pentru nivelul său social, căci, în ciuda eforturilor istoricului de a ne convinge, dubiile persistă. Dar aceste întrebări sau altele nu diminuează farmecul unei cărți, care se citește cu reală plăcere.

Dinu Balan

**Olimpia Mitric, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog, vol. I*,
Prefață de Prof. dr. Gabriel Ștrempel, Iași, Editura Junimea, 2006,
502 p.+ 25 facsimile alb-negru și color**

Cunoscuta cercetătoare suceveană, conf. univ. dr. Olimpia Mitric, și-a continuat periplul academic în acțiunea științifică de inventariere a manuscriselor vechi, de astă dată din trei județe ale Moldovei: Botoșani, Neamț, Bacău, scoțând de sub modernele „teascuri” ale Editurii Junimea din Iași acest prim volum.

După opinia noastră, manuscrisele, atât cele bisericești, cât și cele laice sunt, începând cu celebra scrisoare a lui Neacșu, din anul 1521, documente și monumente ale evoluției limbii române literare. Mai mult decât cărțile vechi în limba română, în general traduceri, manuscrisele sunt „probe” vii de limbă vorbită și scrisă în diferite perioade istorice. Ele stau alături de operele cronicarilor moldoveni și munteni, de celelalte corpusuri adunate și tipărite de-a lungul anilor de numeroși savanți, filologi sau istorici. Cerința publicării a cât mai multor dintre acestea, atât la nivel național, cât și în cadrul universităților, este esențială pentru cercetători, studenți și elevii din clasele mari, care studiază istoria limbii române literare.

Olimpia Mitric este prin excelență una dintre specialistele de marcă în vechea slavonă bisericească și nu numai, alături de o echipă tot mai restrânsă pe plan național. Acad. Gabriel Ștrempel, director de onoare al Bibliotecii Academiei, unul dintre corifeii disciplinei bibliografice, coordonatorul Bibliografiei Române Moderne, de la 1830 la 1918, în 4 volume, lucrare comparabilă prin rigoare și prestația științifică cu celebra ei predecesoare a lui Nerva Hodoș, Ioan Bianu și Dan Simonescu, a răspuns cu amabilitatea-i cunoscută apelului mai tinerei sale colege și a pregătit și referatul științific și o concisă prefață.

Cuvântul înainte al autoarei, remarcat cu promptitudine de savantul Gabriel Ștrempel, este un studiu pertinent care face o radiografie de o rigurozitate filologică maximă a „construcției” catalogului, oferindu-i cititorului de orice meserie un atractiv ghid pentru parcurgerea cu pasiune și cu interes a celor peste 500 de pagini ale acestui prim volum de manuscrise moldovenești.

Catalogul profesoarei Olimpia Mitric are un riguros și util aparat critic, precum și o iconografie bogată, reprodușă în bune condiții grafice. Notele bibliografice de subsol arată parcurgerea unei întinse bibliografii de specialitate și denotă, în esență, o seriozitate profesională demnă de a fi evidențiată, în condițiile în care uneori în unele lucrări întâlnim tocmai lipsă de profunzime în abordarea unor aspecte mai dificile. Totul trădează solida formație științifică, dublată de

talent, pasiune și devoțiune benedictină, pe tot parcursul traiectului de studiu de câțiva ani în cele 3 județe, la numeroșii deținători ai acestor valori de patrimoniu. De altfel, Olimpia Mitric nu are nevoie de elogii, întinsa sa activitate în domeniul cărților și manuscriselor vechi, de patrimoniu național, este recunoscută în mediile universitare și academice din țară.

Cele 788 de manuscrise sunt descrise în ordine cronologică sau după numerotarea din inventare la instituțiile de arhivare județene. Autoarea a adoptat metoda de descriere a Catalogului manuscriselor românești, editat de Biblioteca Academiei, în anul 1967. Buna cunoaștere a slavonei vechi, dar și a altor limbi slave, îi permit cercetătoarei sucevene să adopte atât transcrierea fonetică interpretativă, cât și unele variante proprii, pentru a reda cât mai optim valoarea fonetică a sunetelor, apropiind unele cuvinte de forma lor grafică actuală în vocabularul limbii române contemporane.

Deși majoritatea manuscriselor provin din secolul al XIX-lea, cu puține din secolul anterior, întâlnim și multe însemnări autografe contemporane, evident, din secolul al XX-lea, îndeosebi ale unor scriitori, cum ar fi George Bacovia (Bacău, Biblioteca "C. Sturdza").

Este evident că bibliotecile publice înființate după 1950 au reușit să-și procure puține manuscrise, de regulă prin donație. Zestrea lor moștenită a fost în general distrusă masiv până în 1950, la începutul perioadei comuniste. Arhivele Statului au beneficiat, însă, de o situație mai bună, ele reușind să păstreze numeroase documente manuscrise, de regulă de ordin administrativ, cum ar fi condicile de acte privind unele moșii. În fond, arhivele păstrează un număr impresionant de documente medievale, de la uricile domnești la alte acte juridice sau de altă natură.

Este interesant de remarcat faptul că județele din Moldova au reușit să păstreze manuscrise în pofida unor măsuri de centralizare luate încă din perioada interbelică, cum remarcă și academicianul Gabriel Ștrempel. Dar peste păstrătoarele de documente (cărți, manuscrise etc.) din Moldova, cât și din celelalte regiuni istorice, au trecut cele două războaie mondiale ale secolului al XX-lea. O centralizare au făcut și conducătorii comuniști, îndeosebi cu bunuri de patrimoniu muzeale, inclusiv din mănăstiri. Și totuși încă au rămas mari valori pe care universitara din Suceava le adună cu pasiune și devoțiune și le oferă sub forma unui catalog științific cercetătorilor și tuturor celor dedicați studiului.

Informațiile bibliografice clasice sunt însoțite de reușite transcrieri ale unor pasaje de mare interes pentru istoria limbii literare, o sursă excepțională fiind însemnările marginale. Iată un exemplu, dintr-un Miscelaneu de literatură

monahală, deținut de Direcția Județeană a Arhivelor Statului Bacău, reprodus la p. 56 din catalog: "Eu, Daniil, dascal ot Mănăstirea Bogdana, am văzut aici puțin nescris, am cercat acest condei ca să văz cum scrie și scrie rău foarte, foarte. Aceasta, 1794 noem<vri> 20, Daniil dascal; <urmează text în criptogramă>: O, ticălosul de mine, și o, D<oa>mne, miluiește-ne. Până în câtă răutate agiunge. Az eu <sic> am văzut cu ochii mei, la care nu poci ca să vă spui voao. Iubiților și fraților mei, D<u>mnezău să vă vestească, amin <chir., cerneală neagră>". Este o "probă" de limbă românească în grai moldovenesc, plină de prospețime și parcă mai apropiată de realitatea lingvistică decât multe încercări cărturărești în procesul căutărilor modelelor etimologice sau fonetice pentru „fixarea” alfabetului latin. Aceste însemnări, atât de pe cărți, cât și de pe manuscrise religioase, ar merita un catalog separat. Poate că, în viitor, tot cercetătoarea suceveană va realiza și un asemenea deziderat. Olimpia Mitric are pregătirea și forța de a duce mai departe acest proiect filologic-lingvistic.

Revenind la manuscrise, trebuie menționat că mănăstirile, îndeosebi cele din județul Neamț, au reușit să păstreze multe documente, lucru explicabil prin faptul că au fost mai ferite de urgiile vremurilor. Interesant este faptul că în anii purificărilor ideologice, între anii 1945-1955, cărțile religioase nu au intrat în atenția activiștilor de partid. Astfel, copiile cărților de cult, cu prețioasele lor însemnări, unele cu ornamente artistice deosebite, comori inestimabile ale patrimoniului național, sunt și acum păstrate în mănăstiri.

Olimpia Mitric transformă descrierea bibliografică, de altfel oarecum standardizată, într-o minuțioasă analiză a tuturor componentelor grafice ale documentelor, folosind cu o remarcabilă dexteritate filologică gama intervențiilor personale în cadrul diferitelor „pete albe” ale textelor. Pasajele traduse sau transliterate sunt alese cu grijă pentru a ilustra fațetele multiple ale mesajului cultural al textelor.

Așteptăm cu încredere viitoarele volume ale catalogului, pentru județele rămase din Moldova istorică. N-ar strica dacă s-ar putea trece și Prutul, pentru a continua investigarea manuscriselor din Republica Moldova, în colaborare cu specialiștii de acolo.

Ioan Pânzar

Viața Cuviosului Paisie de la Neamț – manuscris românesc inedit –
Prezentare și studiu introductiv de pr. Eugen Drăgoi, Galați, Editura
Partener, 2002, 28 p., [78] p. cu reproduceri

Cu oarecare întârziere, am intrat în posesia acestui volum, în care pr. Eugen Drăgoi, consilier cultural la Episcopia Dunării de Jos din Galați, ne face cunoscută o nouă variantă (din păcate, incompletă) a Vieții Sf. Paisie Velicovschi de la Neamț.

Volumul debutează cu un Studiu introductiv constituit din mai multe paragrafe. În primul, **Preliminarii** (p. 5-8), ni se prezintă cele mai cunoscute manuscrise slavone și românești, ce cuprind Viața Cuviosului de la Neamț, locul de păstrare și bibliografia, deosebit de folositoare, a fiecărui manuscris în parte. Ni se precizează că, noul manuscris descoperit, în anul 1999, în Biblioteca Episcopiei Dunării de Jos de la Galați, a stat la baza cunoscutului manuscris din Biblioteca Mănăstirii Neamț, cu nr. de inventar 154 (îl vom numi în continuare, ms. 154), publicat în două ediții: una, de către Dan Zamfirescu, mai puțin accesibilă, *Isaac dascălul: Biografia inedită a starețului Paisie cel Mare* (în „Revista Fundației Drăgan”, Roma, 1987, nr. 3-4), a doua, de către Diac Prof. I. Ivan *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț – după manuscrisul nr. 154 din Biblioteca Mănăstirii Neamț* – Editura Trinitas, Iași, 1997. Paragraful următor, **Un manuscris inedit** (p. 8-14), cuprinde descrierea noului manuscris, cu referiri la celelalte manuscrise cunoscute, în special la ms. 154. Este mai vechi, deși incomplet, are pasaje suplimentare, este scris mai îngrijit, cu mai multe elemente de ornamentică. Unele date, inclusiv ani, cuprinse în însemnările marginale, l-au determinat pe editor să afirme că: „(...) manuscrisul Episcopiei Dunării de Jos este originalul după care s-a copiat manuscrisul 154 din Biblioteca Mănăstirii Neamț” (p. 11). Prin comparație cu ms. 154, pr. Eugen Drăgoi îi stabilește următorul cuprins: **Istorie pentru sfânta monastire a Neamțului** (f. 5-38v.); **Istorie pentru sfânta monastire a Secului** (f. 39-66); **Viața și petrecerea fericitului prea cuviosului părintelui nostru Paisie, starețul și arhimandritul sfintelor monastiri Neamțului și Secului** (f. 66v.-153v.). Titlul **Însemnări și semne particulare**, (p. 14-17), ne face cunoscute toate însemnările marginale (sigur, cele mai multe incomplete, din pricina filelor lipsă), textele introduse prin semne de intercalare, toate intervențiile ulterioare. Prezența unor ștampile de proprietate dovedește că manuscrisul a aparținut mănăstirilor Neamț și Secul, aflate o perioadă îndelungată sub aceeași administrație. Cele 16 versuri, de la f. 66, sunt asemănătoare celor din Pomelnice. Ni se atrage atenția

asupra unei însemnări „încifrate” de pe f. 66-169. Într-adevăr, este o însemnare interesantă, atât din punctul de vedere al conținutului („un fel de evidență a șeptelului mănăstirii”, în anul 1849), cât și al scrierii, câte o literă sau cifră, în colțul din stânga, jos, al fiecărei file. Această însemnare, după cum ni se indică într-unul din paragrafele următoare, (**Datarea manuscrisului**, p. 19-20), a fost decisivă și pentru datarea manuscrisului: „(...) manuscrisul vieții Cuviosului Paisie de la Neamț, aflat în posesia Bibliotecii Eparhiei Dunării de Jos, se va înscrie înaintea altor lucrări similare cunoscute până acum, devenind, cronologic, al treilea important manuscris care întregeste cunoștințele despre personalitatea marelui stareț” (p. 20). În **Descrierea tehnică** (p. 17-18), întâlnim date referitoare la dimensiunile și elementele de ornamentică ale manuscrisului: inițiale ornate, frontispicii, mici ornamente ce încadrează colontitulurile, ca la cărțile tipărite. În ceea ce privește **Autorul manuscrisului** (p. 20-23), editorul îi acceptă pe autorii manuscrisului 154 (arhimandritul Augustin Braha și starețul Gherasim) ca fiind și autorii noului manuscris. De altfel, și mâna scriitorului este aceeași pentru ambele manuscrise, aceea a arhimandritului Augustin Braha. Concluzia la care se ajunge în legătură cu proveniența manuscrisului (în ultimul paragraf, **Proprietarul**, p. 24-28), pare, într-adevăr, plauzibilă. Din biblioteca uneia dintre mănăstiri, Neamț sau Secul, ajunge, la un moment dat, în biblioteca viitorului patriarh Nicodim Munteanu, cu funcții anterioare și în Galați, preluată apoi de colaboratorul său, Chesarie Păunescu, viitorul episcop al Dunării de Jos.

Se simte lipsa unei note privind întocmirea ediției. Nu știm dacă hotărârea de a reproduce întreg manuscrisul a fost cea mai bună, deși scrisul este foarte clar. Poate mai folositoare ar fi fost transcrierea fonetică interpretativă a textului, însoțită de câteva file în facsimil (dacă facsimilarea întregului manuscris ar fi fost prea costisitoare).

Fără îndoială, contribuția pr. Eugen Drăgoi este deosebit de importantă, depistarea unui manuscris necunoscut nu este chiar la îndemâna oricui. Odată introdus în circuitul științific noul manuscris va putea fi reținut de bibliografia de specialitate, spre folosul celor interesați de viața și activitatea starețului cărturar.

Olimpia Mitric

Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea, București, Editura Nemira, 2001, 256 p.*

Săracul a constituit o temă istoriografică nefrecventată de istoricii români. Doar Gheorghe Ghibănescu, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, Valeria Costăchel, Paul Cernovodeanu sau Nicolae Vătămanu au abordat, ocazional o problemă altminteri pasionantă prin ea însăși, dar și prin conotațiile sociale, morale și culturale. Explicațiile ar putea rezida în preocuparea pentru “marea istorie” politică și militară, pentru aspectele economice și diplomatice de anvergură, pentru teme sau momente privilegiate ale istoriei românilor, pentru aspectele controversate, conflictuale și susceptibile a genera polemici ale acestui trecut. Altfel spus, preeminența unei vocații militante a istoriografiei române, care a neglijat analiza istoriei “mici”, cea “a oamenilor”. Lipsa nu numai interesul, dar și instrumentarul teoretic, conceptual și metodologic pentru asemenea angajamente. Această “nouă” scriere istorică, axată pe acea “social history” britanică, cu adânci conexiuni în istoria mentalităților și în aceea a vieții private, s-a dezvoltat în ultimul timp și în România, în încercarea de a recupera decalajele față de cercetarea istorică mondială.

Motivația principală a insuficienței studiilor consacrate sărăciei constă însă în insuficiența surselor documentare și în opacitatea lor “asupra realităților sociale ale trecutului” (p. 14). Utilizând preponderent documente ale cancelariilor princiare din Țara Românească și Moldova, alături de alte tipuri de documente și de sugestiile dinspre bibliografia occidentală privind istoria săracilor și a ideilor pe care societatea le-a construit și vehiculat despre ei, autoarea realizează un solid, bine argumentat și dens studiu științific, acoperind, astfel, o carență a literaturii istorice românești. Cunoscută specialiștilor prin valoroase și incitante studii și articole publicate în reviste prestigioase, toate subsumate domeniului istoriei sociale, cercetătoarea Ligia Livadă-Cadeschi – care este și cadru didactic universitar – abordează problema sărăciei din perspectiva inițiativelor și instituțiilor de asistență socială, privilegiind o perspectivă diacronică asupra fenomenului. Titlul în sine este edificator pentru mutațiile survenite în epoca fanariotă în ipostazierea gestului caritabil, în evoluția de la mila creștinească spontană la instituționalizarea filantropiei, la inițiativa domniei. Este și parcursul pe care îl urmează lucrarea de față.

Primul capitol, *Săracul. O temă istoriografică* (pp. 5-18), indică motivațiile

apropierii de o asemenea temă, prezintă o sumară bibliografie europeană a săracului și precizează dificultățile abordării problematicii în spațiul românesc extracarpatic, în epoca fanariotă. Descoperind “din întâmplare” această temă istoriografică, autoarea a simțit nevoia “de a identifica, descrie și explica măcar o parte din complicata evoluție istorică” a sărăciei, sarcina devenind nu doar “o tentație, ci o provocare reală” (pp. 5-6). Provocare, în condițiile abordării unei teme prea puțin cercetate și a limitelor documentelor. De aceea, autoarea afirmă, cu modestie, că obiectivul pe care și l-a propus a fost “identificarea și analizarea problemelor puse în mod explicit de prezența săracilor în lumea românească a începuturilor epocii moderne” (p. 16).

Precizările conceptuale și introducerea istoriografică edifică asupra subsumării sărăciei unei categorii mai largi, anume a marginalității, în științele sociale din centrul și vestul Europei. Conceptul de marginalitate, preluat din sociologie, a fost utilizat de istorici pentru a descrie fenomene și tipuri determinate de excluderea, manifestă sau implicită, dintr-o societate structurată pe anumite norme și valori. Autoarea prezintă tipologii ale marginalității stabilite de doi mari istorici: Jacques Le Goff și Bronislaw Geremek. Istoria marginalilor a inclus ca o coordonată distinctă preocuparea pentru categoria săracilor și pentru sărăcie. Inițial, în lumea medievală, săracul nu era privit ca un marginal, ci, dimpotrivă, prin asociere cu simbolurile religioase promovate de Biserica Catolică, prețuit și respectat. El devine un marginal atunci când “începe să fie resimțit ca o existență periculoasă”, adică “odată debordat «pragul de toleranță la mizerie»”, prin creșterea numărului de săraci pe care societatea îi suportă fără represiune și convulsii interioare (pp. 10-12). Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, precumpănesc atitudinile negative față de mizerie și de sărăcie. Iar odată cu secolul al XVI-lea, emergența “politicii sociale moderne” angrenează două principii noi: centralizarea asistenței acordate săracilor și interzicerea cerșitului, reflexe nu doar ale unor mentalități influențate de etica muncii, ci și ale întăririi instituțiilor statului modern¹.

Mai stăruim asupra acestui capitol introductiv pentru a releva câteva particularități românești. Săracul nu e perceput ca un marginal sau un exclus, ci e privit prin prisma simbolisticii creștine și valorizat ca atare. Abia în secolul al XIX-lea, perspectiva se modifică, sub impactul creșterii explozive a numărului de săraci și sărăciți (pp. 15, 94-95). Poziția puterii și a societății față de acest fenomen se evidențiază prin apariția asistenței sociale, definită ca “totalitatea gesturilor

¹ Vezi și Cătălin Avramescu, *Critica cerșetoriei și geneza statului modern*, în “Idei în dialog”, anul II, nr. 3(6), martie 2005, pp. 11-14.

caritabile și filantropice care, indiferent din ce rațiuni sau de la cine pleacă, au ca rezultat un ajutor material oferit săracilor” (p. 16). Iar atunci când se referă la această categorie socială, autoarea îi are în vedere atât pe săracii “clasici”, cât și declasații rezultați prin sărăcire flagrantă (mai ales boieri).

O frescă a societății românești din epoca analizată, prin reconstituirea aspectelor politice, social-economice, dar și de mentalitate, urmărește să redea contextul în care au survenit mutațiile în privința fenomenelor atașate sărăciei, de la sfârșitul secolului al XVII-lea până la Regulamentele Organice. este conținutul celui de-al doilea capitol al cărții, cel mai amplu dintre toate, anume *Societatea românească la începutul timpurilor moderne* (pp. 19-76). Ni se relevă “o lume asediată” “prin acumularea unei înfinități, aproape, de conjuncturi defavorabile care, dacă nu produc încă schimbări de structură fundamentale și vizibile, sunt responsabile, în schimb, pentru o incontestabilă alterare a evoluției tuturor palierelelor sociale” (p. 41). Aceasta explică incidența creșterii sărăciei, devenită, în societatea românească, “endemică”. Aserțiunile concludive merită a fi reținute: “[...] Încercările de a găsi diverse remedii sărăciei, funcție de nivelul social la care aceasta se manifestă, nu lipsesc, dar ele sunt timide și nu pot produce rezultate spectaculoase. În plus, asistarea relativ organizată a sărăciei este în mod esențial un fapt de viață urbană și prin urmare, lipsit de impact social eficace într-o lume prin excelență rurală ...” (p. 69).

Un instructiv demers de semantică istorică este întreprins în următorul capitol: *O istorie a cuvântului sărac. Anchetă terminologică* (pp. 77-98). Abordarea interdisciplinară și precizările terminologice facilitează înțelegerea incidenței fenomenului sărăciei și a imaginii sale în societatea din epoca fanariotă. Totodată, sunt surprinse, prin intermediul vocabularului, mutațiile survenite în atitudinea față de categoriile defavorizate, chiar în condițiile ambiguității unor termeni și a greutății determinării, cu precizie, a sensului cuvintelor utilizate și a conținutului social pe care îl implică. Termeni ca “sărac”, cu toate derivatele sale, “pauper”, “mișel”, “calic”, “cerșetor”, “om fără căpătâi”, “haimana” etc. indică o varietate terminologică ce subîntinde o diversitate socială, dar, în aceeași măsură, exprimă o utilizare a cuvintelor în funcție de limba folosită în redactarea actelor de cancelarie ce-i vizau pe acești oropsiți ai destinului, așadar o instrumentalizare politică a lor. La nivelul vocabularului social, săracul se individualizează treptat, desemnându-l pe individul marcat de propria sărăcie, invaliditate, boală. Dacă până în pragul secolului al XIX-lea, termenii utilizați în legătură cu sărăcia nu au o coloratură peiorativă, ulterior vor precumpăni conotațiile negative ale limbajului cu privire la săraci (pp. 94-95).

Gradul cel mai înalt de conceptualizare, dar și erudiția, forțată de sondarea literaturii teologice sau laice privitoare la caritate și filantropie, a legislației și practicii juridice cu privire la săraci, în Bizanț, Occident și Țările Române, implicând un util demers comparativ și o perspectivă diacronică menită a releva evoluția atitudinilor și a concepțiilor despre sărăcie, se întâlnește în capitolul IV, *Biserica, Prințul, Individul. Trei ipostaze ale gestului caritabil* (pp. 99-137). Incursiunea e de natură să edifice aspecte interesante, în relație cu natura, semnificația, implicațiile și ipostazierea gestului caritabil în societatea românească din pragul modernității. Mila, subordonată unor imperative de ordin religios a irigat țesutul social românesc, motivând, într-o măsură apreciabilă, gesturile caritabile din Principate. Odată cu pătrunderea ideilor iluministe, determinările filantropice, exprimând grija și dragostea pentru ființa umană, pentru umanitate, s-au împletit cu nevoia de întărire a controlului politic, ajungându-se la conștientizarea obligației pe care o are autoritatea publică de a se ocupa de asistența socială. Dar particularitatea spațiului românesc derivă din motivația fundamental religioasă a discursului care a însoțit operele de binefacere ale principilor fanarioți, sentimentele și argumentele civice aflându-se, mereu, într-un plan secund.

Următorul capitol este descriptiv, menit a ilustra gravitatea sărăciei și a pericolelor adiacente, dar și adaptarea săracilor la condițiile dure de trai. Intitulat *Breslele de calici. Cerșetorii și vagabonzii* (pp. 138-166) și beneficiind de cercetări anterioare (Gheorghe Ghibănescu, Nicolae Iorga), analizează situația săracilor concentrați la periferiile orașelor și organizați în “bresle ale calicilor”, cu rol social și de asanare a spațiului public, conduse de un staroste și aflate sub tutela Bisericii (p. 139). Organizarea lor se circumscrie eforturilor autorităților de a controla fenomenul, mai cu seamă odată cu proliferarea sărăciei și creșterea îngrijorătoare a numărului de calici, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Deveniți un pericol social și sanitar, atrag preocuparea domnului, care încearcă, prin diferite căi, menținerea echilibrului social, dar și atitudinea suspicioasă a societății, care continuă să-i trateze cu milă și bunăvoință doar pe invalizi și bolnavii care nu pot munci și care așteaptă, cu umilință, pomana.

Pentru săracii bolnavi sunt amenajate, din grija domniei, care le administrează cu ajutorul unor epitropi numiți, primele spitale. Situate în incinta unor mănăstiri, de cele mai multe ori, din veniturile cărora se și întrețin, spitalele pentru săraci se aseamănă unor comunități religioase, în relație cu imaginea creștină asupra sărăciei (p. 167). Dar, deși răspunzând unor comandamente de ordin religios, spitalele pentru săracii bolnavi reflectă preocupările domniei pentru

sănătatea publică. S-au înființat spitale mănăstirești la Colțea, Sf. Pantelimon sau Dudești, în București, la Sf. Spiridon, în Iași. O excepție interesantă este “casa săracilor” Filantropia, spital apărut, în 1813, la inițiativa vel logofătului Grigore Băleanu și a doctorului săracilor, Constantin Caracaș, din rațiuni esențialmente medicale, nu spirituale (p. 180). Autoarea analizează toate aceste aspecte în capitolul *Spitalele pentru săraci bolnavi. Preocupări ale domniei legate de sănătatea publică* (pp. 167-187).

Următorul capitol, Deosebite fețe știute. *Scăpătatul. Ajutoare bănești oferite de Vistierie și de Cutia Milelor* (pp. 188-206) analizează preocupările domniei, de natură financiară îndeosebi, pentru boierii scăpătați.

Preocupările legate exclusiv de soarta copiilor orfani și a celor săraci fac obiectul capitolului al VIII-lea, *Copii săraci, copii orfani. Instrucția școlară gratuită, tutela și orfanotrofia* (pp. 207-223). Plasate într-o logică creștină, sunt justificate de fragilitatea existenței copiilor. Pentru creșterea și educarea copiilor sărmani, domnii fanarioți luminați, ca Alexandru Ipsilanti stabilesc bazele unor școli domnești, care concentrau preocupările de natură religioasă, politică și de asistență socială ale autorităților celor mai înalte ale statului. Preocupărilor de asistență socială le răspunde și inițiativa înființării unei Orfanotrofii, instituție a tutelei, vizându-i pe copiii părăsiți. O atenție specială este acordată orfanilor de condiție boierească, plasați sub supravegherea Epitropiei Obștirilor și cu asistența financiară asigurată de la Cutia Milelor. “Între milă, filantropie sau pur și simplu eficacitatea guvernării, preocupările domnilor pentru copiii orfani și săraci par a se înscrie în aceeași strategie a menținerii echilibrului social și a prezervării liniștii publice [...]” (p. 220).

În *Încheiere* (pp. 224-242), sunt prezentate, succint, inițiative referitoare la săraci în occidentul european (Franța și Anglia), dar și în spațiul Europei Centrale, cu intenția mărturisită, de a identifica locul “în care s-ar putea situa principii fanarioți pe harta sensibilităților sociale ale timpului” (p. 224). În loc de concluzii, autoarea a preferat să dedice ultimele rânduri ale cărții posterității așezămintelor și mentalităților caritabil-filantropice analizate.

O *Bibliografie* bine structurată și beneficiind de ultimele contribuții pe plan european încheie, cu real folos, o carte care se evidențiază prin calitatea intrinsecă prin conținut, dar și aceea grafică, de excepție. Se remarcă, fără greutate, farmecul scriiturii, stilul sobru, științific, concis, chiar lapidar, pe alocuri, armonizându-se cu o știință a dozării, cu o stăpânire a desfășurării narrative indiscutabile. Cursivitatea și eleganța scrisului cuceresc și dau cărții un plus de valoare. O lucrare originală, bine gândită și bine scrisă, defrișând într-un domeniu care, în ciuda fascinației sale,

a fost ocolit până acum. Un motiv în plus, aşadar, pentru ca această contribuție să se înscrie ca un titlu de referință în bibliografia temei.

Poate datorită condiției de pionierat în istoriografia românească, unele limite sunt inerente. Am menționa o anume discontinuitate între capitole, care au o autonomie proprie, putându-se constitui în studii de sine stătătoare. De asemenea, asumarea unei perspective antropologice ar fi putut suplini lacunele documentare, înfățișând nu doar inițiativele instituționale de asistență a săracilor, pe o bază documentară, ci și imaginea săracului în societatea românească de la începutul modernității. S-ar fi putut realiza, în felul acesta, și o perspectivă asupra sărăciei din lumea satelor, unde predomină, de altfel, depășindu-se restrângerea analizei sărăciei numai pentru lumea orașelor. O ultimă observație e necesar a fi menționată: deși, încă din titlu, perspectiva este extinsă asupra ambelor țări românești extracarpatice, în fapt analiza este focalizată pe Țara Românească.

Dar aceste observații sau altele nu diminuează farmecul unei cărți, care se citește cu reală plăcere. Lectorul are bucuria intelectuală de a parcurge un studiu bine documentat și creionat metodologic. Rigoarea conceptuală și orizontul istoriografic al cărții sunt evidente. Elementele analitice și cele descriptive se completează fericit, conturând un convingător tablou al sărăciei în Țările Române. Tema, incitantă și relativ nouă în istoriografia românească, asigură, pe lângă elementele menționate deja, premisa necesară unei lecturi agreabile și utile.

Dinu Balan

**Monahia Elena Simionovici, *Sfânta Mănăstire Voroneț. Icoanele Altarului*,
<Suceava>, Editura Mușatinii, 2007, 117 p. cu reproduceri color**

În anul 2004, monahia Elena Simionovici publica primul volum închinat icoanelor Sfintei Mănăstiri Voroneț (*Sfânta Mănăstire Voroneț. Icoane*, Editura Thausib – Sibiu, 2004, 207 p. cu reproduceri color), izvorât din interesul și întrebările turiștilor, căci autoarea este maică muzeograf în această binecuvântată mănăstire. Primele icoane alese spre prezentare (acum scoase la lumină de munca migăloasă și responsabilă a celor mai buni restauratori ai țării) împodobesc fațadele bisericii, pereții din interior și iconostasul: Icoanele Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Icoanele Maicii Domnului, Icoana Înălțării Sfintei Cruci, Icoanele Sfinților din mănăstire. Comentariile ce privesc simbolurile cuprinse, sensul reprezentărilor, prezența și starea de spirit a anumitor personaje, multiplele semnificații teologice

se bizuie pe o bogată bibliografie. De multe ori aceeași scenă este surprinsă în mai multe reprezentări.

În volumul de față, al doilea, pe care-l supunem atenției cititorilor, maica muzeograf Elena Simionovici, în numele aceleiași datorii față de vizitorii Voronețului, urmând aceeași modalitate combinată de prezentare, ne atrage atenția asupra icoanelor mai puțin accesibile publicului vizitator, întrucât se găsesc în Altarul bisericii.

În **Cuvântul înainte**, dr. Carmen Cornelia Balan, îl consideră, pe drept cuvânt “(...) încă un argument pentru vocația culturală renăscută în Sfânta Mănăstire Voroneț (...)”, sub patronajul maicii starețe, stavrofora Irina Pântescu. De data aceasta, tălmăcirea semnificațiilor adânci ale bijuteriilor iconografice sunt precedate, nu întâmplător, de două paragrafe introductive, care au menirea de a-i pregăti pe vizitatori: **Semnificația structurii unei Biserici Ortodoxe** (p. 9-14) și **Biserica – loc de cult** (p. 15-30). Nimic nu e întâmplător într-o biserică. Și toți care intră în ea trebuie să mai știe că: locașul Bisericii simbolizează locul unde a înviat Domnul, iar liturghia se face duminică, ziua Învierii; Sfânta Masă reprezintă mormântul și locul învierii Domnului; moaște de sfinți sau de martiri se află la temelia Altarului; părțile componente ale unei biserici dictează particularitățile arhitecturii și ale iconografiei (...). Multe întrebări (de ce sunt bisericile noastre mai scunde, de ce intrările în naos sunt joase, de ce altarul este orientat spre răsărit și de ce este despărțit de naos prin iconostas și altele asemenea) și tot atâtea răspunsuri cu trimiteri la Sf. Scriptură și Sf. Părinți. De asemenea, se explică ordinea și semnificația icoanelor din Iconostas.

În capitolul reprezentativ **Icoanele Altarului** (p. 31-110) avem de-a face cu adevărate micromonografii, întemeiate pe o adâncă cunoaștere a bibliografiei de specialitate, de la Sf. Părinți și variate texte liturgice, la renumiți istorici de artă, mari duhovnici și teologi. Între multele observații ale autoarei, am reținut că, în prezentarea multor scene, pictorii au urmat mai degrabă cuvântul Evangheliilor și nu cunoscutele erminii. Aceste icoane sunt: Cina cea de taină, Spălarea picioarelor, Împărtășirea apostolilor, Iisus Hristos, mielul, “cea mai interesantă icoană din Sfântul Altar”, marii ierarhi: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie Teologul, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Nicolae, Sf. Spiridon, Sf. Arhidiacon și întâiul mucenic Ștefan (prilej de a explica și momentul apariției treptei diaconiei în Biserică), Ispitirea patriarhului Avraam, dreptul Simeon, purtătorul de Dumnezeu, Maica Domnului cu Pruncul Iisus (Platytera), pictată pe bolta Sf. Altar.

Așadar, să nu uităm. De câte ori ne vor purta pașii spre Voroneț, să (re)citim volumele monahiei Elena Simionovici. Cu certitudine, călătoria ne va fi mai cu folos.

Olimpia Mitric

Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004, 408 p.*

Urmând câtorva valoroase studii care au tratat problematica vieții comunitare evreiești și a conviețuirii cu populația majoritară² și unor preliminarii cu privire la tema convertirii și integrării religioase³, lucrarea prezentată a fost elaborată ca teză de doctorat în cadrul Universității “Al. I. Cuza” din Iași.

Tratând o temă de o reală complexitate, asumând, cu dreptate, pionieratul în domeniu, cartea se înfățișează – o spunem dintru început – ca o contribuție științifică neîndoielnică în bibliografia temei. Importanța cărții se verifică, în primul rând, prin gradul de noutate al cercetării propuse. Autorul însuși relevă faptul că originalitatea demersului se evidențiază “în cel puțin trei planuri: al alegerii subiectului, al surselor invocate în sprijinul investigațiilor și al concluziilor, și al consecințelor cercetării” (p. 6). Adăugăm instrumentarul și metodologia utilizate, maniera interdisciplinară de abordare a temei propuse, îmbinând analiza critică a izvoarelor cu ancheta sociologică, sugestii venind dinspre istoria mentalităților și, mai ales, cu investigația antropologică. Totul pentru a servi la deschiderea unui drum “către o înțelegere mai relaxată a interferenței socio-istorice a străinilor și a autohtonilor în epoca de formare a națiunii române. Totodată, va redeschide chestiunea valabilității argumentative a unor concepte cu înțeles istoric vag, deturnate de ideologii variate și transformate în repere ale discursurilor de tip naționalist” (pp. 6-7).

² Vezi, mai ales, Mihai-Răzvan Ungureanu, *Câteva note privind istoria timpurie a jurământului “more judaico” în Moldova (secolul XVIII – jumătatea secolului XIX)*, în I. Agrigoroaie, Gh. Cliveti (ed.), *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gh. Platon la a 70-a aniversare*, în “Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, Iași, XLII-XLIII, 1996-1997, Iași, 1998; M.-R. Ungureanu, *Dispariția unei instituții: hahambășia*, în “Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, II, 1997 și III, 1998.

³ Idem, *Câteva aspecte ale regimului asimilării confesionale în Moldova. Genealogii de “botezați”*, în “Arhiva Genealogică”, I(VI), 1994, 1-2; Idem, *O vecinătate incomodă: cuplurile de convertiți la ortodoxie și vecinii lor în Iașii primei jumătăți de secol XIX*, în Adrian Neculau, Gilles Ferréol (coord.), *Minoritari, marginali, excluși*, Iași, 1996.

De altfel, *Introducerea* (pp. 5-16) este lămuritoare asupra diferitelor aspecte pe care le implică abordarea unei asemenea teme. Afirmarea obiectivelor lucrării, mulțimea și noutatea surselor documentare invocate și chestionate, precizările metodologice, definirea conceptului de “convertire”, a cauzelor și stadiilor pe care le implică un atare fenomen, în lumina bibliografiei internaționale a temei, orizontul intelectual al acestei părți preliminare vădesc o pregătire și o perspectivă apte să antameze un câmp de probleme și să ofere garanții pentru analiza demnă de luat în seamă și înțelegerea procesului integrării și modernizării societății românești. “Cercetarea noastră – afirmă, în altă parte, M.-R. Ungureanu – tinde să instituie un criteriu eficient de evaluare a gradului în care a variat compoziția etno-culturală a orașelor moldovenești, chiar și în absența seriilor statistice complete. Pasul următor concluziilor de ordin statistic este reprezentat de analizarea modului în care convertirile pot defini asimilările culturale, pot simptomatiza dispariția unor comunități închise, pot explica mecanismele integrării confesionale și culturale, pot argumenta sau distruge mitologia formării națiunii și a conștiinței naționale în secolul XIX românesc” (pp. 42-43).

Primul capitol analizează *Situația statistică a convertirilor la ortodoxie în Iași (1775-jumătatea secolului XIX). Origini etnice, strategii personale de inserție socială* (pp. 17-58). Autorul își propune să identifice amploarea fenomenului convertirilor religioase din Iași prin numărătoarea celor cu numele Botezatu (sau Botez) în recensămintele fiscale ale epocii (catagrafii). Căci, argumentează M.-R. Ungureanu, pentru reperarea “botezaților” sunt necesare cel puțin două condiții: 1) serii de date statistice din același areal, la intervale temporale reduse; 2) prezența unui indicator onomastic cu grad cât mai scăzut de relativitate (p. 20). Insuficiența demersului este corijată prin analiza și interpretarea altor izvoare. Între acestea, o importanță deosebită este acordată *Condiții pentru botezații carii din alte religii au venit la pravoslavnică credință*, întocmită de membrii Dicasteriei mitropolitane a Moldovei în perioada 1819-1832.

În document sunt menționați 433 de convertiți, dar evreii reprezintă numai 14,37% din numărul total, restul fiind uniți (ponderea cea mai mare, adică aproximativ un sfert din totalul convertirilor la ortodoxie), romano-catolici și, mai rar, protestanți sau musulmani (pp. 36-39). Procentul este mic, dar permite individualizarea botezaților și apariția unei imagini publice nu tocmai favorabile noilor convertiți. În fapt, ei sunt conștienți de acest lucru, dar mizează pe valorificarea șansei oferite de schimbarea statului confesional pentru obținerea de avantaje într-un mediu ostil și puțin favorabil reușitei sociale. Convertirea este motivată, în general, de dorința unei integrări sociale mai ușoare, pentru a beneficia

de diverse funcții, demnități sau posturi administrative (cum exemplifică autorul în alt capitol) ori de a practica o serie de meserii mai greu acceptate pentru cei care nu aparțin majoritarilor. De aceea, inițiativa vine din partea celui dispus să se boteze. "Botezarea din convingere este destul de rară", precizează autorul. Dar mobilurile convertirii fac ca aceasta, odată produsă, să fie afișată deschis. Deși decizia era atât de dificilă, atrăgând după sine ruptura de mediul originar, neofitul devine membru al majorității ortodoxe și îi sunt recunoscute drepturile ce decurg din noua sa calitate socială.

Următorul capitol, *Comportamente sociale. Imaginea publică a convertirilor*, "împreunările împotriva firii creștinești" și *vecinătăție incomode* (pp. 59-123) se deschide cu un util și incitant expozeu despre atitudini, sensibilități, prejudecăți și imaginar despre cuplu și relațiile dintre soți, văzute dintr-o perspectivă antropologică, cu aplicare la fenomenul divorțului, așa cum este redat de arhive. În această perspectivă sunt interpretate mariajele convertirilor – "un proiect uman nereușit" (p. 86). Stabilitatea unei asemenea familii este precară: șocul determinat de ruptura cu mediul de origine sau acuza nesincerității confesionale, suspiciunii unei convertiri formale devin pretexte pentru separarea soților. În astfel de cazuri divorțul era pronunțat imediat de tribunalul ecleziastic. Evident, se suprapun peste alte temeuri ale acționării în justiție: "răul trai", preacurvia, beția, neglijarea casei și a familiei etc. Rezistă doar căsniciile în care există un motiv suficient de puternic pentru a menține coeziunea cuplului: dorința comună și strategii similare de inserție și ascensiune socială, grija pentru copii, păstrarea și transmiterea averii etc.

Autorul a utilizat cu pricepere arhiva Dicasteriei din cadrul Mitropoliei ieșene, care conține dosarele de divorț. Cazuistica prezentată este edificatoare. Situațiile prezentate, bogăția mărturiilor, retorica utilizată în jalbe sau în instrumentarea cazurilor vădesc definiția socială și imaginea publică a convertitului și precaritatea cuplului în care există un asemenea partener. Mai mult, o asemenea căsătorie prezenta riscul de a nu fi considerată niciodată ca "respectabilă". "Cuplurile de convertiți nu par deloc încheigate și, deci, sunt lipsite de coeziune și de rezistență în timp" (p. 95).

În continuare, sub titlul generic *Biografii ale succesului în societate*, sunt prezentate câteva exemple de inserție socială și de reușită ale unor "botezați". Iată exemplele prezentate: ascensiunea familiei boiernașilor Botezatu din Iași, genealogia unei familii celebre, Baiardi (exemplul ilustrativ este faimosul inginer Joseph Anton Baiardi, un catolic italian) și, în primul rând, cazul primului cenzor al cărții evreiești, Mihail Vitlimescu. În 1844, se convertește, naș fiindu-i chiar

domnitorul Mihail Sturdza, care îi acordă rangul de pitar și îl numește cenzor “în limba evreiască”. Mihail Vitlimescu face “poliție intelectuală”, având competența avizării importării cărților evreiești în Moldova și a tipăririi manuscriselor în ebraică și idiș, postură care îl face antipatic în cadrul comunității evreiești. Acuzat că ar fi cerut bani pentru a da avize favorabile, a fost demis din postul de cenzor, apoi reangajat. Cazurile acestea sunt un reflex al aspectelor culturale, etnice, confesionale, al relațiilor interumane, intercomunitare și instituționale din Moldova de la începutul modernității.

Ultimul capitol, *Misiunile protestante în Moldova și Iași. Rolul lor în convertirea evreilor (1835-1860)* (pp. 235-325), este cel mai amplu – nouă subcapitole! – și extrem de incitant. Este consacrat analizării rolului și locului misiunilor protestante britanice din Moldova pentru a-i creștina pe evrei. Misiunea evanghelizării evreilor din Orientul Apropiat și din Europa Răsăriteană (inclusiv din Principatele Române) a fost asumată cu deosebire de Biserica Scoțiană. Aceasta a decis în 1841 să stabilească la Iași o “ambasadă” permanentă, condusă de reverendul Daniel Edward, fără rezultate notabile. Surprinzătoare și realmente interesante sunt memoriile amănunțite ale soției reverendului, Catherine, referitoare la activitatea misionară și la impresiile ei despre societatea românească, publicate la Londra, în 1867. Mihai Răzvan Ungureanu analizează într-o subdiviziune a acestui capitol, această “neașteptată contribuție istorică” (pp. 276-292) și publică pentru prima dată în limbă română, fragmentar, într-o Anexă documentară a volumului (pp. 343-408), principalele capitole din lucrarea *Missionary Life Among the Jews in Moldavia, Galicia and Silesia*, semnată de Catherine Edward.

Bibliografia selectivă impresionează prin varietatea surselor utilizate și orizontul intelectual presupus de lecturarea și asimilarea informațiilor, cu atât mai mult cu cât noutatea și complexitatea temei au impus autorului consultarea unei consistente și – uneori – specioase bibliografii de specialitate în limbile engleză, franceză și germană. Multitudinea izvoarelor documentare inedite și editate, dar și a acelor narative asigură un suport remarcabil pentru o cercetare sistematică și profundă asupra unei teme atât de originale. Remarcabilă e și mulțimea informațiilor documentare, preluate de pe Internet.

Lucrarea, evident interdisciplinară, judicios compartimentată, urmărește să ofere răspunsuri la problemele enunțate în introducere. Poate că lipsa analizei comparate, insuficienta punere în context european a fenomenului analizat este una dintre puținele aspecte care pot fi reproșate autorului. De asemenea, arhitectura lucrării și așezarea informațiilor în pagină, torentul cumulativ al informațiilor

redate, uneori *in extenso*, dau senzația – cum, de altminteri, avertizează însuși istoricul în partea introductivă – că lucrarea nu e suficient finisată, pare neterminată, iar textul este, adeseori, abrupt. Unele erori tipografice nu-i sunt, credem, imputabile în primul rând autorului. Lectorul are plăcerea de a parcurge un studiu bine articulat și proporționat, bine documentat și creionat metodologic. Tema, incitantă și relativ nouă în istoriografia românească, asigură, pe lângă elementele menționate deja, premisa necesară unei lecturi agreabile și utile.

Dinu Balan

Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei. Din viața parlamentară a Bucovinei în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea,
Ediție bilingvă, cu stabilire de text, prefață, note și comentarii de Ilie Luceac.
Traducerea textului german de Catrinel Pleșu, București,
Institutul Cultural Român, 2007, 367 p.

Realizarea unui fond de izvoare editate, în vederea facilitării accesului cercetătorilor la sursele de informație greu accesibile, a constituit obiectivul majorității istoriografiilor moderne. În România, din păcate, nici până în prezent nu dispunem de o colecție completă care să însumeze izvoarele esențiale ale trecutului nostru. Evident, volumul enorm de muncă și suportul financiar precar au fost factori care nu au înlesnit finalizarea unor asemenea proiecte. În acest context, publicarea unor volume de documente se poate compara cu așezarea unor pietre la temelia viitorului edificiu.

Demersul istoricului cernăuțean Ilie Luceac este cu atât mai salutar, cu cât ediția îngrijită cuprinde pe lângă traduceri textelor în limba română, realizată de Catrinel Pleșu, și forma lor originală (în limba germană), cititorul având în orice moment posibilitatea să confrunte/corecteze interpretarea oferită de traducătoare. Cartea a devenit și mai interesantă prin includerea unui număr însemnat de imagini și cărți poștale, prin intermediul cărora mesajul îngrijitorului devine mai concret, mai intim, mai profund.

Volumul, îngrijit de Ilie Luceac, vine în fața specialistului sau a iubitorului de carte-document cu 28 de discursuri rostite de Eudoxiu de Hurmuzaki, istoric și om politic român, cu ocazia dezbaterilor desfășurate în cadrul Dietei Bucovinei,

din care acesta a făcut parte neîntrerupt din momentul inaugurării parlamentului provincial și până în momentul decesului său subit (1861-1874). Pe lângă o succintă *Notă asupra ediției*, editorul include o amplă schiță biobibliografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki, punând în evidență destinul și importanța *Colecției Hurmuzachi*, datorată muncii de documentare a cărturarului bucovinean în diverse arhive ale Europei, pe parcursul a circa 12 ani (1846-1858). De asemenea, Ilie Luceac insistă în prezentarea dimensiunii de istoric a lui Eudoxiu Hurmuzachi, realizând o analiză a sintezei *Fragmente din Istoria Românilor* și a impactului acesteia asupra istoriografiei românești. Volumul se încheie cu rezumate în limbile germană, română, ucraineană și engleză. Efortul îngrijitorului este cu atât mai mult lăudabil, cu cât el revine la pasiunea și interesul mai vechi pentru Hurmuzăkești, materializate cu câțiva ani buni în urmă într-o teză de doctorat și un volum de specialitate (*Familia Hurmuzaki – între ideal și realitate. O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Timișoara-Cernăuți, 2000).

Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki pot constitui o temă de cercetare nu doar pentru istorici, ci și pentru politologi, filologi, psihologi, sociologi ș. a. Ele pun în lumină orizontul și calitățile de lider și om politic ale cărturarului bucovinean, evidențiind totodată modalitățile de abordare a problemelor de către unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai elitei românești din secolul al XIX-lea. Totuși, valoarea reală a intervențiilor lui Eudoxiu Hurmuzaki pe marginea chestiunilor locale sau naționale/imperiale, dezbătute de deputații bucovineni, va putea fi apreciată cu adevărat abia după ce abordările cuprinse în discursurile sale vor fi coroborate cu alte informații ale timpului, cu evoluția evenimentelor istorice, toate acestea și alte elemente conexe fiind analizate dintr-o perspectivă comparatistă.

Cu siguranță, viitoarele studii și istorii privind evoluția Bucovinei în perioada de până la 1918 nu vor putea fi întocmite fără a valorifica „darul” documentar oferit cu generozitate de Ilie Luceac, cu suportul Institutului Cultural Român.

Ștefan Purici

**Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*,
București, Editura Enciclopedică, 2006, 310 p.**

In the last years started to appear more and more books and studies that, as it was expected, analyze the period between first and Second World War but not as it seemed, as a fascinating and beautiful world, but mostly regarding the limits that Romanian democracy has had. In this direction is the work of historian Petre Țurlea on the first form of Romanian unique party system.

Most of his sources are at first hand and not published but also he quotes other books on the subject. The author invites us to foray the 1938-1940 period, debating, on some areas almost exhaustive, a subject that is less known in Romanian historiography – the founding and evolution of our first unique party: The National Revival Front. The book we are presenting has *An introduction* (p. 5-10), four chapters, I. *Founding and organizing* (p. 11-132), II. *Attempt to get the power* (p. 133-178), III. *The reorganizing of National Revival Front* (p. 179-230), IV. *Transformation in Nation Party* (p. 231-284) and an *Ending* (p. 285-295), to which it's added a necessary *Index. Names of people* (p. 297-306).

First chapter, *Founding and organizing* begins with few pages on the relations between the king versus P.N.Ț. and Legionnaire Movement and also his position regarding Romanian communists movement, the author noticing the sovereign decision to create a party that will include all political forces of the time. The historian presents the founding decree and the adhesion of the first 53 leaders of the Front, and analyzes, shortly, the rules of the new political organization. Then, maybe with too many details and without adding his own commentaries the *Expunerea de motive* document of Armand Călinescu when the F.R.N. has been founded.

After that it is discussed, with details and clearly, the echo that the press (that was under the law of censorship regime and propaganda) created around the theme of creation of the Front and about the adhesions to it. The author presents, using long quotes, the remarks of the newspapers and the first public meetings of F.N.R. from various cities from entire country. On the next few pages there are remarks about the reactions of the Front's opponents as Iuliu Maniu and the P.N.Ț. but also talks about the way how the censorship and the authorities managed to disunite Maniu party, the waiting position of P.N.L. and the reactions of Legionnaire and Communists movements. Significant pages, that were initially published in the book *Nicolae Iorga între dictatura regală și dictatura legionară*,

are about Iorga's reaction about F.R.N. and the conflict of this great historian and the officials, especially with Armand Călinescu.

On the rules of F.R.N. the author notices on few pages the improvisations that were made in. Also, the rules on the special wearing, the uniform of F.R.N., is described through the eyes of the people from that time. An interesting point of this chapter is a simple and objective analysis of minorities' integration in this party. If the German, Hungarian and Bulgarian minorities attitude is well presented the position of others as Russians, Ukrainians and neither Polish minority is less mentioned, the last ones being the few that didn't make any troubles to the authorities. An important section is dedicated to election law and to campaign and elections from June 1-2, 1939. Of course, the F.R.N. parliament has been discussed, especially the problems from the Senate, that occurred from the beginning session.

In the second chapter, *Attempt to get the power*, the author tries, with the help of prolix Front's literature, to describe the propagandistic doctrine of the regime in his attempt to "impose itself". It is described the ways they tried to include in the Front not only Romanians but also the minorities' members, in this chapter being shown the details of the 1939 autumn campaign. A special fact for historiography is that are also mentioned the various hymns of F.R.N. with commentaries on their style from that period. There are insertions with series of this unique party's initiatives as the collects for the army, the five-years agricultural plans, the agreements with the Minister of Health, with the Country's Sentinel organization or Orthodox Church; also, the activities of National Guards and their relations with the minorities, the political status of the people that asked for F.R.N. membership or the opposition leaders relations regarding the Front.

Similar as structure, the third chapter, *The reorganizing of National Revival Front*, begins with some pages on the re-organizational rules of the party, with the reactions of its leaders on these changes as Victor Vâlcovici that wasn't satisfied on this new reality and the general situation. More pages are bestowed to minorities situation, the Hungarian and German ones being detailed. It is noticeable the state and party attitude on minorities and the attempt of the party leaders to solve the tensions that appeared between Hungarians, Germans, Bulgarians, Ukrainians and Jews – everyone on its particular way – and Romanian population. The last pages of chapter present the National Guards and their program of cooperation with military authorities while the Second World War begun and the revisionist minorities became actively.

Chapter four, *Transformation in Nation Party* analyses the internal context of transformation on National revival Front into the Nation Party, the first changes that were made by it, as the Decree regarding the totalitarian order in Romanian state. Also, the author studies on an important number of pages the whole propagandistic literature appeared during the beginning period of Nation Party, using the etiquette and the usual registry of that epoch. He suggests that the Nation Party didn't have enough time to organize its activity and analyses the new structures of National Guards that now became of Nation Party. Few pages are dedicated to difficult and controversy days of refugee from Basarabia and Northern Bucovina, to conflicts between Jews and Romanian army members, as it is revealed from the reports of the national guards that were retreated from the occupied territories. The historian analyses with a lot of documents from the F.N.R. archives the Romanian Jews situation, especially after the Decree from August 9, 1940 that seriously deteriorated the Jews minority situation. The chapter ends with the details of territorial losses from Transylvania and Cadrilater and with the position of Hungarian, German and Bulgarian regarding these events.

The last part of the book is dedicated to conclusions and presents in its first part the last days of Carol's regime, even he himself left the country the party and its guards still survived few more days. The last conclusive pages are about the purpose and the failed role of the National Revival Front, about the fact that the Nation Party represented just a tragic sequence to the unique party, with a obvious and constant direction to the right. It is mentioned also the failure of the party to demonstrate for Germany and Italy that Romania is able to run a similar regime.

With an elegant and cursive style, the book of historian Petre Țurlea proves to be a needful and interesting one. In a moment when the future of democracy is shadowed by the remains of the past, these examples have to be claimed, for a better understanding. Analyzing with detach a subject that is not totally studied, Petre Țurlea demonstrates a deep understanding of the first Romanian one-party political system. Even maybe a separate chapter dedicated to the attempt of developing a specific ideology of the National Revival Front the work is valid. The few things that are missing are motivated by the difficulties on the process of documentation on such a subject but also because of the lack of consistence of Front's literature. More that 60 years have passed and the critic and serious studies on the first one-party experiment that failed into tragedy started to be published about this event that was kept in shadow too much.

Radu Florian Bruja